

O‘SMIR PSIXOLOGIYASI VA ULAR BILAN ISHLASHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Qodirova Maftuna Yodgor qizi

*Samarqand viloyati Narpay tumani 46-umumiy
o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, ushbu davrda kuzatiladigan emotsional va ijtimoiy o‘zgarishlar hamda o‘smirlar bilan ishlashning samarali psixologik yondashuvlari yoritilgan. Shuningdek, oila, maktab va psixologlarning o‘smir shaxsini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, psixologiya, shaxs rivojlanishi, emotsional holat, muloqot, tarbiya, motivatsiya, oila, maktab psixologi, ijtimoiy moslashuv.

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davr bolalikdan kattalik sari o‘tish jarayoni bo‘lib, jismoniy, psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. O‘smirlik davrida shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va o‘ziga bo‘lgan munosabati shakllana boshlaydi. Psixologik jihatdan o‘smirlar emotsional ta’sirlarga juda sezgir bo‘ladilar. Ularning kayfiyati tez-tez o‘zgarishi, mustaqillikka intilishi va o‘z fikrini himoya qilishga harakat qilishi ushbu yosh davrining tabiiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Shu sababli o‘smirlar bilan ishlashda ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

O‘smirlik davrida shaxsiy identifikatsiya jarayoni faol kechadi. O‘smir o‘zining jamiyatdagi o‘rni, imkoniyatlari va kelajakdagi maqsadlari haqida o‘ylay boshlaydi. Bu jarayonda u atrofdagilarning bahosi va munosabatiga katta e’tibor qaratadi. Natijada ayrim hollarda o‘ziga ishonchsizlik yoki ichki ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. O‘smirlar bilan ishlashning muhim jihatlaridan biri samarali muloqotni yo‘lga qo‘yishdir. Kattalar tomonidan buyruqbozlik yoki haddan tashqari nazorat o‘smirning qarshiligini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli ular bilan suhbatda hurmat, ishonch va hamkorlik tamoyillariga amal qilish zarur.

Oila o‘smir shaxsining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar farzandlarini tinglashlari, ularning fikriga hurmat bilan yondashishlari va hissiy qo‘llab-quvvatlashlari lozim. Oiladagi sog‘lom psixologik muhit o‘smirning emotsional barqarorligini ta’minlaydi hamda turli muammolarning oldini olishga yordam beradi. Ta’lim muassasasi ham o‘smirlarning ijtimoiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilar o‘smirlarning qiziqishlari va qobiliyatlarini

rivojlantirishga ko‘maklashishlari, ularni mustaqil fikrlash va mas‘uliyatli qaror qabul qilishga o‘rgatishlari zarur. Qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhit o‘smirlarning ijobiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Maktab psixologi o‘smirlar bilan ishlashda muhim mutaxassis hisoblanadi. Psixolog diagnostika, maslahat va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar orqali o‘smirlarning psixologik ehtiyojlarini aniqlaydi hamda ularga mos yordam ko‘rsatadi. Guruh treninglari esa muloqot ko‘nikmalarini va o‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

O‘smirlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Sport, san‘at, kitobxonlik va turli to‘garaklarga jalb qilish ularning qiziqishlarini rivojlantiradi hamda salbiy ta’sirlardan himoya qiladi. Bu faoliyatlar o‘smirlarning ijtimoiy faolligini oshiradi va shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi.

Bugungi kunda umumta’lim maktabidagi ta’lim jarayoni nafaqat o‘quvchilarning bilimini, aqliy tayyorgarligini, ularning jismoniy va estetik rivojlanishini, balki ma’naviy-axloqiy tarbiyani ham o‘z ichiga oladi. Yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish zarurati O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida nazarda tutilgan bo‘lib, unda umumiy ta’lim muassasasining asosiy vazifalaridan biri bolalarning intellektual va jismoniy tarbiyasidan tashqari, shuningdek, ularning “ma’naviy va axloqiy rivojlanishi” vazifasi hisoblanadi. Biroq, amalda o‘qituvchining pedagogik faoliyati qayerda tugashi va bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash tamoyillarini amalga oshirish boshlanishini tushunish qiyin.

Atrofimizdagi jadal rivojlanayotgan, o‘smirlarni maktabda va hatto oilada tarbiyalashning yangi qoidalarini talab qilayotgan sharoitda ularning ma’naviy-axloqiy sohasini shakllantirish mavzusini o‘rganishning dolzarbligi aniq namoyon bo‘lmoqda. “Ta’limning zamonaviy vazifalarini amalga oshirish madaniyat va san’at mavjudligining an’anaviy va zamonaviy shakllarini muvofiqlashtirishni, shaxsning etnik, umumiy madaniy, ma’naviy manfaatlariga tayanishni nazarda tutadi”. Shu sababli, bunday sharoitlarda sinf rahbari va oilaning roli o‘smirni kattalar dunyosi sharoitlariga moslashishda qo‘llabquvvatlash va unga nafaqat hayotdagi o‘rnini belgilashda, boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatlarning asosiy tamoyillarini o‘zlashtirishda yordam berishdan iborat. jamiyat, mansab va shaxsiy o‘shish yo‘llarini belgilab berish bilan birga, ma’naviyat va insoniylikning asosi bo‘lgan an’anaviy qadriyatlarni saqlashda ham hisoblanadi.

Qadriyatlarning inson hayotidagi rolini bebaho, chunki ular insoniyatning butun mavjudligi davomida odamlar uchun asosiy hayotiy yo‘nalish bo‘lib xizmat qilgan va ularning ma’naviy madaniyati asosiy tarkibiy qismi bo‘lgan. Avlodlar o‘rtasida saqlanib qolgan qadriyatlar hayotning qiyin va sinovli damlarida insonga ma’naviy tayanch bo‘lib xizmat qilgan va hozirda ham xizmat qilmoqda. Ular har bir insonning

ongida voqelikni tartibga solishga yordam beradi, insonning harakatlari mazmuni va aniqligini ko'rsatadi va ularni ma'lum bir axloqiy xattiharakatlar ideali bilan bog'laydi.

Bugun esa "yoshlarga estetik tarbiya va badiiy tarbiya berish masalalari bilan bir qatorda yosh avlodning ma'naviy-axloqiy, vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish, shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda" [2, b. 448].

Psixologiya va pedagogika sohasidagi ko'plab tadqiqotlar o'smirlarda ma'naviy-axloqiy madaniyatni rivojlantirish zarurligiga bag'ishlangan. Bugungi kunda olimlar oldida quyidagi dolzarb savollarga javob topish zarurati yuzaga kelgan: bugungi o'smirlarning ma'naviy dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlari nimada, ular uchun qanday qadriyatlar muhim va qaysi biri o'z ahamiyatini yo'qotmoqda, shuningdek, bugungi kunda o'smirlar uchun nima qiziqish uyg'otmoqda.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida o'quvchilarning psixologik, psixo-emotsional va jismoniy holatini diagnostika qilish va nazorat qilish amaliyotiga katta ahamiyat berilmoqda. Bu ish, ayniqsa, o'smirlik yoshdagi bolalarga nisbatan muhimdir. Shu munosabat bilan asosiy yuklamani sinf rahbarlari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z zimmlariga oladilar, bunda maktab psixologining 5-sinfga o'tayotgan bolalar bilan o'zaro munosabati ham zarurdir.

So'rovnomalar ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 5 yil ichida o'smirlar o'rtasida tashvish darajasi oshgan, ularning o'zlarining intellektual va ijodiy qobiliyatlarini baholashlari pasaygan. Bu bolalarning o'z qobiliyatlari va imkoniyatlariga ishonchsizligiga olib keladi, bu ularning intellektual mehnatning har qanday sohasiga jalb qilish istagiga salbiy ta'sir qiladi.

O'smirlik davridagi tashvishlarning ortishining o'zlashtirish uchun mo'ljallangan ma'lumotlar miqdorining ko'payishi va uning har kuni yangilanishi bilan izohlanishi mumkin. Bundan tashqari, o'smirlik yoshi - bu bolalarda ilgari idrok etish imkoni bo'lmagan jiddiy mavzularga qiziqish uyg'onadigan davr ekanligini unutmashimiz kerak: o'smirlar jamiyatning diniy va siyosiy xilma-xilligini o'rganadilar, falsafiy va ijtimoiy muammolar bilan tanishadilar. Asta-sekin, yangi ma'lumotlarni oddiygina idrok etish jarayoni insoniyatning axloqiy va ma'naviy ideallari, kelajak haqida fikrlash istagiga aylanadi. Shunday qilib, o'smir dunyo va undagi o'z o'rnini haqida birinchi ongli tasavvurga ega bo'ladi.

O'smirlik yoshidagi aqliy qobiliyatlarning rivojlanish darajasi mavhum g'oyalarni tahlil qilish, o'zining va boshqalarning faoliyatidagi xatolarni izlash va tuzatishga imkon beradi, shuningdek, hukmlarda yanada murakkab mantiqiy qarama-qarshiliklarni sezish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'smirning dunyoqarashi va munosabati shakllanishi boshlanadi, uning idrok etish va xotirasi, og'zaki va yozma nutqi takomillashtiriladi, fikrlash mantig'i shakllanadi.

14-18 yoshda tasavvurning rivojlanishi ongning umumiy intellektual darajasining oshishi bilan chambarchas bog‘liq. Bundan tashqari, nazariy fikrlash bilan tasavvurning qisman birlashishi mavjud. Bu jarayon o‘z-o‘zini namoyon qilish ehtiyojini rag‘batlantiradi, shuning uchun o‘smirlik davri odatda faol ijodiy faoliyat bilan tavsiflanadi: qo‘shiq aytish, raqsga tushish, rasm chizish, fotosuratlar, she‘riyatda o‘zini namoyon qilish.

Shu bilan birga, shuni ta’kidlash kerakki, barcha o‘smirlar o‘zlari erishgan ijodiy natijaga obyektiv baho berishga intilmaydilar. Aksariyat hollarda ular faqat o‘z tasavvurlarining imkoniyatlaridan foydalanishni, o‘z ishlarida ularni egallagan orzu va his-tuyg‘ularni amalga oshirishni, shaxsiy hayotiy pozitsiyasini, ijodiy "men" ni badiiy o‘zini namoyon qilish sohasiga ko‘chirishni yoki ichki muammolarni hal qilishni xohlashadi. Ijtimoiy o‘ssish juda nozik va murakkab jarayon, chunki u bolalik sevimli mashg‘ulotlaridan kattalar qiziqishlariga o‘tish bosqichidir. Biroq, ulg‘aygan bola hali oqilona fikr yuritishga yoki qiyin vaziyatlarni hal qilishga qodir emas.

O‘smirlik davrida bolalar tengdoshlari orasida yoki har qanday mazmunli faoliyatda o‘zini o‘zi anglash bilan bog‘liq ko‘plab shaxsiy muammolarga duch keladilar. Shunday qilib, masalan, o‘smirlar uchun umumiy manfaatlar, maqsadlar va undagi maqom bilan birlashtirilgan ma’lum bir tengdoshlar guruhining bir qismi bo‘lishi muhimdir. Sinfda yoki boshqa muhim guruhda, uyda, do‘stlar davrasida va hatto o‘qituvchi bilan o‘zaro munosabatda o‘zining ijtimoiy rolini aniqlash jarayoni o‘smirning aniq hissiy beqarorligi bilan birga kechadi.

Shunday qilib, o‘smirlik davrida qadriyatlar shaxsning eng muhim fazilatlarini shakllantirish uchun asos bo‘lib, atrofdagi dunyoda o‘z o‘rnini topishga, o‘z va boshqa odamlarning harakatlarini baholashga, bolaning o‘zi uchun hayotni shakllantiruvchi axloqiy me‘yorlari sifatida tanlagan ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish va ifodalashga yordam beradi.

Sinf rahbarlari va oilaning muhim vazifasi - bolaning o‘zini o‘zi qoldirmasligi uchun bo‘sh vaqtini chinakam qiziqarli tashkil etishdir. Bular sport seksiyalari, estetik yoki matematik yo‘nalishdagi qo‘shimcha ta’lim to‘garaklari, kitob klublari - o‘smirni o‘ziga jalb qiladigan va uni shaxsiy rivojlanish manfaati uchun vaqt sarflashga undaydigan har qanday faoliyat turi bo‘lishi mumkin. Ta’til yoki dam olish kunlari ham teatr, muzey va boshqa madaniy ob’ektlarga tashrif buyurish mumkin. Shu bilan birga, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar doirasida ma’naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshiruvchi oila ham, maktab ham o‘smirni jamiyatga azaliy qadriyatlar namunalarini yetkazuvchi go‘zallik sohasiga kirishish tashabbuskori bo‘lishi mumkin. Bolalar va o‘smirlar uchun qo‘shimcha ta’lim - bu o‘quvchilarning qadriyatlar tizimiga ta’sir qilishning samarali usullarini ko‘rsatadigan yana bir yo‘nalish. Avvalo, shuni ta’kidlash kerakki, bunday tadbirlar faqat qiz bolalar soni bilan o‘quv jarayonini tashkil qilishni o‘z ichiga oladi,

chunki qiziqishlarning farqlanishi o'smirlarning ijodiy o'zini namoyon qilish sohalari o'rtasida tabaqalanishiga olib keladi.

Umumta'lim maktabida to'plangan tajribaga asoslanib aytishimiz mumkinki, ijodiy faoliyat bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlardagi kichik guruhlarda (10-12 nafar) qiz bolalar bilan ishlash an'anaviy dars sharoitida butun sinf (taxminan 30 nafar) bilan shunday amaliy ijodiy vazifani bajarish nuqtai nazaridan samaraliroq bo'ldi. Bunday mashg'ulot jarayonida o'smirlarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadigan vaziyatda ma'lum bir bolaning ma'lum bir ma'naviy-axloqiy qadriyatni shakllantirish holatiga munosabatini darhol baholash, uni ijodiy o'zini namoyon qilish orqali tuzatish yoki talabaning kuchini nazorat qilinadigan, ammo mustaqil ravishda muammoni hal qilishga yo'naltirish mumkin. Qo'shimcha ta'lim sohasi o'smirlar uchun umumiy ta'lim maktabidagi ta'lim jarayoni kabi qat'iy tartibga ega emasligi, lekin ayni paytda ularning o'zini namoyon qilish istagini cheklamasligi bilan e'tiborli hisoblanadi. Shunday qilib, muayyan mavzuni o'rganish va ishlab chiqish uchun ajratilgan soatlar sonining o'qituvchining ma'lum bir davr uchun talabalar oldiga qo'yadigan vazifalariga bog'liq emasligi; qoniqarsiz baho olish ehtimolidan psixologik noqulaylikni bartaraf etish; o'quvchilarning qobiliyatlari va qiziqishlariga e'tibor qo'shimcha ta'lim tizimini bolalar va o'smirlar uchun erkinlik hududiga aylantiradi, bu ikkinchisi uchun shaxsan muhimdir.

Bolalar, qo'shimcha mashg'ulotlarga nafaqat, o'z malakalarini oshirish va bilimlarini chuqurlashtirish uchun, balki hamfikrlar bilan o'zini namoyon qilish va muloqot qilish istagi tufayli ham boradilar. Qulay psixologik muhit bolaning shaxsiyatini ochishga imkon beradi va ijodiy jarayon ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. Bu shuni anglatadiki, zamonaviy dunyoda sinf rahbari va oilaning vazifasi bolaga nafaqat kundalik hayotda, balki Internetda yoki ijtimoiy tarmoqlarda ham har bir o'smir hayotining ajralmas qismi bo'lgan qadriyatlar tizimini yaratishdir. Qadriyatli asos qanchalik mustahkam bo'lsa, bolaning boshqa odamlar bilan ziddiyatli vaziyatlarga tushib qolmasligi, axloqsiz xatti-harakatlarning mumkin bo'lgan holatlarining oldini olish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Haqiqiy va virtual muloqot muhitida o'zlashtirilgan axloqiy me'yorlarga muvofiq o'smir qizlarning mazmunli va munosib xulq-atvori sinf rahbarining sa'y-harakatlari bilan amalga oshiriladigan ma'naviy-axloqiy tarbiya natijasi bo'lishi kerak. Bugungi kunda an'analarni asrab-avaylash va rivojlantirish, pedagogikadagi zamonaviy innovatsion yondashuvlarga, ta'limni insonparvarlashtirishga tayanish va shu bilan birga madaniyatning hozirgi yutuqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Asosiy qadriyatlarning ahamiyatini oqilona idrok etish va tushunishsiz, inson hayotining biron bir sohasi to'laqonli bo'lmaydi. Sinf rahbarlarining pedagogik faoliyatida o'smir yoshdagi qizlar ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etib, mazkur pedagogik faoliyatni gender yondashuv asosida tashkil etish, tarbiyaviy

jarayonlarni individual, madniyatshunoslik, aksiologik hamda gender yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘smirlar alohida e‘tibor va psixologik qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘ladilar. Oila, maktab va psixologlarning hamkorligi asosida olib borilgan ishlar o‘smirlarning sog‘lom, ma‘naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxs bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. Lev Vygotsky. Yosh davrlari rivojlanishiga oid ilmiy qarashlar.
6. Erik Erikson. Shaxs rivojlanishining psixosotsial nazariyasi.
7. Shoumarov G‘.B. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018. Ibragimovich Kh.I. Peculiarities of using credit-module technologies in the higher education system of Uzbekistan //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. - 2021. - P. 209-214.
8. Ibraimov Kh. I. Creativity as one of the characteristics of the personality of the future teacher // Science, education and culture. – 2018. – no. 3 (27). - P. 44-46.
9. Ibraimov X.I., Quronov M. Umumiy pedagogika (darslik). –T., “Shaffof”, 2023, 416-bet.